

BATI-MERKEZLİ EVRENSELLİK VE HUKUK KONUSUNUN SOSYOLOJİDE ÖNEMİ*

Ertan Eğribel

Gündelik hayatımızda kesin, tartışılmaz bir biçimde karşımıza çıkan hukukun kendisi hem soru konusudur hem de tanımında belirsizlikler vardır. Ancak hukukun toplumdaki önemi konusunda tartışma yoktur. Bu konuda sosyolojinin de belli bir görüşü ve tavrı mevcuttur. Bu tavrı aydınlığa kavuşturmak için önce belirsizlikleri aşma zorunluluğu vardır. Bu nedenle öncelikle sosyoloji açısından hukukun önemini açıklayarak başlamak gerekir. Hukuk sosyolojinin ilgi alanı içine XIX. yüzyılın özel koşulları nedeniyle girmiştir. XIX. yüzyılda Batı yeni bir gelişme içindedir. Bu yeni gelişmenin önündeki en önemli engel eski düzenin hukukudur. Feodal kanunların burjuvazinin karşısına engel olarak çıkması hukuk konusunu ön plana çıkaracaktır. Bu nedenle sosyoloji öncelikle hukuk konusu üzerinde duracaktır.

XIX. yüzyılda burjuvazinin eski düzene karşı sürdürdüğü mücadelede temel kaygısı yönetimi ele geçirme ve yönetim araçlarını kendi adına kullanmak olmuştur. Burjuvazi bunun kavgasını vermiştir. Feodal hukukun tasfiyesi ancak Fransız İhtilali ile mümkün olmuştur. Endüstri Devrimi, Fransız İhtilali'nden önce gerçekleşmiştir. Burjuvazi devrimden önce düzen değişikliğini büyük ölçüde gerçekleştirmiş durumdadır. Fransız İhtilali yeni düzenin başlangıcı değil, eski düzenin tasfiyesidir. Bu nedenle hukuk XIX. yüzyılda yeni bir biçimde gündeme gelecektir. Bu yükseliş anında burjuvazinin diğer

* Bu çalışma Hukuk Sosyolojisi derslerimizde verdiğimiz çalışmalardan oluşan hazır kitabımızdan yararlanarak hazırlanmıştır. Kitabı en kısa zamanda yayınlayacağız.

araçlar üzerinde yeterince egemenliği söz konusu olmadığından, topluma istediği yönü verebilmesinde hukuk önemli bir araç olacaktır.

Burjuvazi XIX. yüzyılda kendi siyasetini yürütmek için siyasi iktidarı ele geçirmiştir. Buna rağmen Batı'da burjuvazinin egemenliği konusunda belli kaygılar vardır. Bu konuda kavga bitmemiştir. İşçi sınıfının kendi adına iktidarı ele geçirmeye çalışması çatışmaya neden olmaktadır. Burjuvazi bu konuda sorunlarını, eksikliklerini aştığı zaman çalışan sınıflar karşısına çatışma içinde bir sınıf olarak çıkmaktan çekinmiştir. Burjuvazinin bu yön-deki kaygısı nedeniyle Batı'da sorun uzun bir süre birey-toplum sorunu, bireyin düzenle olan uyumunun sağlanması olarak görülmüştür. Burjuvazinin bireyci karakterinin ötesinde, bu dönemde birey-toplum ilişkisi sosyolojinin gündeminin baş maddesi olacaktır. Bireyin toplumla olan ilişkileri, uyumsuzluğu önce hukuk çerçevesi içinde idrak edilecektir. Bireyin toplumla uyumu ve giderek toplum yaşamı hukuk ile açıklanacaktır. Yine burjuvazi yükseliş anındadır. Ama bu yükselişi sırasında ele geçirmiş üstünlüğü kavrayacak durumda olmaması nedeniyle toplumu en formel yönüyle tanımak/tanımlamak istemiştir. Burjuvazinin ele geçirmiş olduğu üstünlüğe rağmen tarihteki temel çelişkiye tam egemen olamaması nedeniyle toplumu temelde değil ancak görüntüsü ile açıklamak istemiştir. Bu açıdan hukuk büyük kolaylık sağlayacaktır. Hukuk toplumu tanımlamanın en önemli aracı olacaktır. Ancak XIX. yüzyılda mesele sadece burjuvazi açısından sadece yeni toplumu tanımlamak değildir, aynı zamanda toplumu da kendi isteğine göre yeniden biçimlendirmek ve yönlendirmek istemektedir.

Hukuk, hem toplumu tanımlamak için toplumun tek ulaşılabilir cephesi olduğundan, hem de burjuvazinin diğer araçlara yeterince egemenliği söz konusu olmadığından topluma yön verebilmek için en güçlü araç olarak görülmüştür. Bu nedenle hukuk sosyolojinin öncelikli konusu olmuştur. Batı'da sosyolojinin daha ilk ortaya çıktığı dönemlerden başlayarak (başlangıçta "*Hukuk Sosyolojisi*" adı altında olmasa da) sosyologlar Hukuk konusuyla ilgilenmişlerdir. İlk öncüler olan Saint Simon, Auguste Comte, Marx ve sonra Durkheim, M. Weber, Le Play, Spencer, Pareto hukukun toplumdaki yeri ve önemi üzerinde durmuşlardır. Bize verilen bilgilere göre "*Hukuk Sosyolojisi*" deyimini ilk önce 1892 yılında Anzilotti "*Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi*" kitabında kullanmıştır. Bunun yanında Weber'in hukuk tarihini sosyolojik açıdan ele aldığı bilinen "*Hukuk Sosyolojisi*" adlı çalışması vardır. Son dönemde sosyolojideki gelişmelere yön vermiş olan Gurwitch'in ilk çalışmalarından biri yine "*Hukuk Sosyolojisi*"dir. Sosyolojideki bu eğilim günümüzde de sürmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra hukuk sosyolojisi ile

ilgili çalışmalar artmıştır.¹ Hukuk sosyolojisi günümüzde hukuk ve sosyoloji disiplinlerini aynı konu çerçevesinde buluşturan bir alan oluşturma yanında, hukukun bağımsız kimliğinin tanımlanması çabasında hukuk disiplini dışında ortaya çıkan bir çaba olmuştur. Yine hukuk açıklamada ve uygulamada kendisinin yetersiz kaldığı bazı konularda sosyolojinin uzmanlığından yararlanmak adı altında sosyolojiye görev vermektedir. Sonuçta her nasıl olursa olsun sosyoloji, hukuk konusundaki görüşleri aracılığı ile kendi alanını genişletmesinin yanında etkinliğini de genişletmiştir.

Batı'da ve Türkiye'de sosyoloji açısından hukukun önem kazanmasını sosyoloji ve hukuk arasındaki ilişkiyle açıklamak mümkündür. Türkiye'de de hukuk hem toplumu belli bir yönde tanımlamak için kullanılacak, hem de Batı'ya yönelişimizin en önemli aracı sayılacaktır. Bu nedenle hukukun toplumumuz açısından ilgi çekici yönleri bulunmaktadır. Hukuk, özellikle Batı hukuku bize Batılılaşmanın, çağdaşlaşmanın bir dayanağı, bir ölçütü olarak sunulmuştur. Batı belli hukuki değerlerle tanıtıldığı gibi, Türk toplumunun Batıcılılaşması veya Batı dünya egemenlik ve üstünlüğüne uyumu da hukukta Batılı yöndeki ilerlemelerle bir tutulmuştur. Batı üstünlüğü benzeri, Batı düzeni içindeki bir toplum olmamızın temel ölçütü Batı hukuku ve değerlerini paylaşmamız olarak tanıtılmıştır. Geçmişte toplumun dini hukuk, "Orta Çağ" hukukuyla yönetildiği suçlamasıyla yeni gelişmeler önündeki en önemli engel olarak eski düzenin hukuku gösterilmiştir. Bu nedenle eski düzen ile uyumsuzluk önce hukuk çerçevesinde gündeme getirilecektir. Türkiye'de "Yenileşme Hareketi" devlet yapısında değişiklikler olarak, özellikle yasama yolu ile gerçekleşecektir. Osmanlı'dan günümüze hukukta "Devrim" olarak tanımlanan önemli değişiklikler ayaklanmalar, patlamalar sonucu değil, fermanlar ve kanunların ilanı ile gerçekleştirilmiştir. Ferdi hürriyetler, eşitlik, müsadereyenin kaldırılması, toprak kanunları, Meşrutiyet/Kanuni Esasi'nin ilanı, parlamentonun toplanması birer "ihsanı şahane"dir. Bu yönde girişimler cumhuriyette de devam etmiştir. Devrim olarak getirilen gündelik yaşamdaki değişiklikler kanunlaştırma hareketi biçiminde olmuştur. Kanunlaştırma hareketleri ile devletin ve toplumun yönü ve amacı belirlenmiştir. Hukuktaki değişikliklerin alanı toplum yaşantısını da kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Bu nedenle şapka bir "lazimei medeniye", "alametifarika"dır. Batıcılışmayı hukuka dayama veya hukuktaki Batılı yönde değişimleri ilerleme olarak gösterme anlayışı geçerli olan anlayıştır. Batı'daki anlayışa benzer bir biçimde bizde de hukuk topluma yön verme ve biçimlendirme konusunda en önemli araç olarak görülmüştür. Bu nedenle Türkiye'de yenileşme hareketi, yasama alanı ile başlamış ve sınırlandırılmıştır. Bu durum özellikle başlangıçta hu-

¹ Henry Levy-Bruhl, *Hukuk Sosyolojisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.91.

kuka toplum yaşamı ve gelişmesinde çok önemli bir etkinlik kazandığı izlenimi verecektir. Hukukun amacı çözümün korunmasıdır. Bu nedenle hukuk veya hukukçular kesinlikle tutucudur. Ancak burada da Türkiye için bir soru işareti koymak mümkündür. Türkiye’de hukukçular tutucu değil, ilerici geçiyorlar. Yine hukukla ilgili değişmelerin devrim olarak gösterilmesi hukuk ile toplum ilişkilerimiz açısından ilginçtir. Bugün de toplumu değiştirmek/dönüştürmek açısından hukuk en önemli araç olarak gösterilmektedir.

Sosyolojimiz açısından hukukun önemi bunlarla sınırlı değildir. Türkiye’de eski düzene yönelik eleştirilerin hukuk düzeyinde ortaya çıkması ve yine toplumun gelişmesinde, biçimlenmesinde hukuka verilen önem nedeniyle, belli dönemde hukukçular, sosyolojinin konularına el atmışlardır. Toplum meselelerimiz hukuk ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıdan Türkiye’de tartışmalarda “*laiklik*” en belirgin konu olarak karşımıza çıkıyor. Laiklik, Türk Sosyolojisi’nin başta gelen sorunlarından biri olmasına karşılık, tartışma özellikle hukukçular tarafından yürütülmüştür. Bülent Dağver (Laiklik), İlhan Arsel (Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına), Bahri Savcı, Çetin Özek (Türkiye’de Laiklik, Din ve Devlet), Bülent Dağver, Sadri Maksudi Aksel (“Tanzimat” kitabında, *Devlet ve Laik Devlet*), Ali Fuat Başgil (Din ve Laiklik) bu konuda ilk akla gelen hukukçulardır. Laiklik, konusu üzerinde en önemli çalışmalar bu kesimden gelmiştir. Konu üzerinde uzman olarak ilk akla gelen kişiler hukukçular olacaklardır. Sonradan tartışmaya katılan sosyologlar da kendi meseleleri olan bu konuya hukukçuların getirdiği çerçeve içinde yaklaşacaklardır. Bunun tipik örneği Muzaffer Sencer’in “*Dinin Türk Toplumuna Etkileri*” kitabıdır. Bu kitabın planı Çetin Özek’in ve diğerlerinin planıdır. Laikliği de şer’i olmayan hukuk ile hukuk aracılığı ile tanımlayacaklardır. Bu konuda örnekleri çoğaltmak kolaydır. Sözcüleri Özer Ozankaya’nın “*Atatürk ve Laiklik*” adlı kitabında da aynı anlayış geçerlidir. Laiklik yanında milliyetçilik konusunda da örnek vermek mümkündür. Hukukçular Türk sosyolojisinin başta gelen konularından biri olan milliyetçilik üzerine de tartışmalara etkin olarak katılmışlardır. En son Ankara Hukuk Fakültesi’nden İlhan Arsel “*Arap Milliyetçiliği ve Türkler*” üzerinde durmuştur. Görüldüğü gibi hukukçular sosyologların konuları üzerinde durmaktan geri durmamışlardır. Sosyologlarımız da bu çalışmalardan yararlanmışlardır. Sosyologlarla, hukukçular arasındaki bu ilişki bugün de sürdürülmektedir. Günümüzde laiklik ve milliyetçilik konusunda değişiklikler yine hukukta değişiklikler olarak gündeme getirilmektedir. 1980 sonrası darbe anayasası ve son on yıllarda referandumlar, anayasa değişiklikleri bu yönde değişikliklerin temel aracı olmuştur.

Hukukun sosyoloji açısından öneminin bir başka nedeni Türkiye’de sosyolojinin başka disiplinlerce bir bilim olarak kabul edilmesinde de hukuk ile olan ilişkisi önemli olmuştur. Sosyolojinin İstanbul Üniversitesi ve sonra

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girişi ile sosyoloji, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji kürsüsünün dışına çıkmıştır. Sosyolojinin disiplinler arası bir karakter kazanmasında hukukun önemli bir rolü olmuştur. Önce Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi "*Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Enstitüsü*" kurulmuştur. 1934 Üniversite Islahatı sırasında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi için davet edilen, sonradan Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne geçen Prof. Dr. Hirsch bu enstitünün kuruluşunda görev almıştır. Yedi yıllık bir devre içinde enstitüde felsefi ve sosyolojik yayın yapılmıştır. İstanbul'da da İktisat Fakültesi İktisaiyat Enstitüsü, Hukuk Fakültesi'ne bağlı olarak 1933-1934 ders yılında faaliyete geçmiştir. Sosyolojinin hukuk fakültesi ders programı arasına ihdali, 1934 tarihinde vaki ıslahat hareketinin neticesi olmuştur. Hukuk bilgisinin ilmi bir hüviyet kazanması, iktisaiyat, hukuk felsefesi, hukuk tarihi gibi derslerin programda yer alması, bu ıslahat sayesinde mümkün olmuştur. İktisat Fakültesi İktisaiyat Enstitüsü kuruluşundan iki sene sonra, Hukuk Fakültesi'nden ayrılarak İktisat Fakültesine bağlanmıştır. Ancak enstitü iki fakültenin müşterek malı sayılsa yeridir. Böylece sosyoloji hem hukuk hem de İktisat disiplinleri arasında disiplinler arası bir bilim olma özelliği kazanmıştır. Sosyolojinin edebiyat ve hukuk fakülteleri arasında müşterek bir konu olmasında, mevzuun tedrisi ile vazifeli Prof. Dr. Kessler'in resmen Edebiyat Fakültesi'ne bağlı bulunuşu da önemli olmuştur. 1939'dan itibaren mevzuun, Hukuk ve İktisat Fakülteleri arasında müşterek ders halinde aynı profesör tarafından tedris edildiğini görüyoruz. Yine 1946'dan evvel, Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'in dekanlığı zamanında İstanbul Hukuk Fakültesi'nde "*Hukuk Tarihi ve Hukuk Sosyolojisi Enstitüsü*" kurulmuştur.² Bütün bu gelişmeler sonucu sosyoloji önce hukuk ile olan ilişkisi sebebiyle disiplinler arası bir bilim olarak kendini kabul ettirmiştir. Bu açıdan sosyolojinin hukuk ile ilişkisinin ayrı bir yeri ve önemi vardır.

Hukukun sosyoloji açısından öneminin diğer bir nedeni hukukun bilinen bazı nitelikleridir. Hukukun üzerinde derinlemesine durulmadan da bazı özellikleri vardır. Hukukun yazılı kurallara bağlı oluşu, otoritesinin olması, çeşitli koşul ve kişilerden bağımsız olarak yasaların işlerliği gibi özellikleri hukukun varsayımları arasında karşımıza çıkmaktadır. Bu özelliklerin hukukun koşulu olduğu söylenmektedir. Hukukun bu özellikleri hukuk araştırmalarını sosyoloji için ideal bir hale getirecektir. Sosyolojinin kendisine konu aldığı değişik ve karmaşık ilişkiler ve olaylar yerine yasalara, kurallara veya belli bir düzenliliğe bağlı olayların incelenmesi, kontrolü elbette çok daha kolaydır. Bu sebeple hukuk sosyolojinin ilgi alanlarından biri olmuştur. Bu be-

² İktisat Fakültesi İktisaiyat Enstitüsü Hakkında Kuruluşunun XX. Yılı Münasebetiyle Rapor (1934-1954), İktisat ve İktisaiyat Enstitüsü Neşriyatından, İstanbul, 1955.

lirttiğimiz önemi nedeniyle öncü sosyologlardan itibaren sosyologlar yaygın olarak hukuk konusu üzerinde durmuşlardır. Buna karşın ve bütün bu kolaylığa rağmen sosyoloji hukuk alanında kendi adına araştırma yapmamıştır. Sosyologların hukuk ile ilgili yaptığı çalışmalar hukukun sorunları ile ilgilidir. Sosyoloji açısından hukukun kendisi sorunsallaştırılarak tartışılmamıştır. Tarihi boyut meseleyi Dünya tarihinin birliği ve bütünlüğü içinde anlamak için değil, toplumlar arası farklılaşmaları açıklamak ve korumak içindir. Bu nedenle tarih bir değil denecek, farklı tarihler ve hukuklar olduğu belirtilecektir. Böylece Batı-dışı toplumların Batı'dan farklılığı belirtilecek, bu toplumlar mutlak olarak tanımlanan belli özelliklere, belli koşullara mahkûm edilecektir.

Bütün bunlardan bir sonuç çıkarabiliriz. Hukukun özü açıklanamasa da Batı, Dünya egemenliğini biçimlendirme çabasında hukuktan faydalana-caktır. Bu nedenle hukukta sistemleştirmelere gidilmiştir. Batı, dünya egemenliğinden elde ettiği güce dayanarak kendi hukukunu tek hukuk olarak dayatmaktadır. Hukuk ekolleri, Batı hukukunun üstünlüğünü temellendirmektedir veya hukuk Batı üstünlüğüne bağlı olarak açıklamaktadır. Hukuk kurallarının geçerliliği üstünlükle açıklanamaz. Hukukun meselesi üstünlük değildir. Esas ölçüt belli koşullara yanıt verip vermemesidir. Hukukta gerçek tarihi boyut, bugünkü hukuki yapının biçimlenmesinin tarihi koşulların ürünü olduğudur. Mevcut koşullar değiştiğinde hukuk sistemi de değişecektir. Bu açıdan hukukta mutlak kurallar söz konusu değildir. Yine hukuk yalnız öğrenilmesi gereken bir konu değildir, aynı zamanda yeni baştan yapılanması da gerekmektedir. Bu açıdan hukukun yalnız anlamak, öğrenmek değil, yeniden biçimleme, etkileme yönünün de ortaya çıkarılması gerekmektedir. Günümüzde dünyada ve Türkiye'de ortaya çıkan hukukta değişiklikler ve gerilimler, muhafazakarlaşma ve otoriterleşme konularına Batı üstünlüğü temelinde Batı'yı ve Batıdışı toplumları yeniden örgütlemesi çerçevesinde ele almak gerekir.

Hukukta evrensellik çabası gerçekte Batı dünya egemenliğinin evrenselleştirilmesinden başka bir şey değildir. Hukukta bütün evrensellik iddiasına karşılık Batı kendi üstünlüğünden ve çıkarlarından vazgeçmemiştir. Günümüzde Batı modern anlamda evrensellik anlayışı yerine Batı-dışı toplumlardan kendi kimliğini ve çıkarlarını farklılaştırmaya çalışmaktadır. Toplumlararası farklılaşmalar ve çelişkiler belli çıkarlarla temellenmiştir. Toplumlararası ilişkilere bağlı olarak çözümün genişlemesine rağmen, kaynakların sınırlılığı nedeniyle yine çözümde belli sınırlamalar vardır. Hukukta evrenselleşme çabasına karşın, Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerin temeli günümüzde de değişmemiştir. Batı çözümünün temeli Doğu'nun zenginlik üretimine bağlıdır. Bu açıdan Batı'nın konumu/kimliği günümüzde Doğu karşısında aynı özellikleri taşımaktadır. Günümüzde Batı dışı toplumlardan

kendini farklılaştırırken aynı zamanda dünya egemenliğini ve üstünlüğünü de mutlaklaştırmaktadır. Batı-dışı toplumlar da yeni bir arayış ve alternatif düzen önerisi söz konusu olmadığından hukukta muhafazakarlaşma, farklılık ve otoriterleşme, mutlaklık ana eğilimi oluşturmaktadır. Günümüzde hukuk mutlaklaştırılmasına rağmen askeri-siyasi özelliği ve şiddete dayalı yeni dünya düzeninin en önemli aracı olmayı sürdürmektedir. Türkiye’de günümüz hukuku sorunları Batı dünya egemenliğinin mutlaklaştırılması ve çözümsüzlüğün bir unsuru olmaktan ileri gitmemektedir.

Bugün, Batı kendi düzeni ve üstünlüğünü, mevcut koşulları mutlak olarak tanıtarak dünya egemenliğini tartışmaya yanaşmamaktadır. Kendi egemenlik ve üstünlüğünü koşullar üstü, tarih ve toplum üstü özelliklerle dayalı olarak tanımlamaktadır. Batı koşulları ve üstünlüğü mutlaklaştırılarak sonuçta temel konularda bizim söz hakkımızı elimizden almaktadır. Bu nedenle günümüzde hukukun üstünlüğü ve mutlaklığı yerine esas olarak hukukun yeni baştan yapılanması öne çıkarılmalıdır. Hukukta gelişmenin ortaya çıkması, hukukla ilgili sorunlarımızın aşılması dünya içinde kendi konumumuza ve çıkarlarımıza yanıt veren çözümle mümkündür. Ölçütümüzün de bu olması gerekmektedir. Dünya siyaseti çerçevesinde getirilecek bu çözüme Türk toplumu potansiyeli ve geçmiş tecrübeleriyle öncülük yapmaya yatkındır. Hukuk da bu değişim ve gelişmeye uygun yeniden biçimlenecektir.